

Арстанбеков М.С., Турдугул кызы Н.

КЫЛМЫШКЕРДИН ӨЗДҮГҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫНА
ӨБӨЛГӨ ТҮЗҮҮЧҮ НЕГИЗГИ ФАКТОРЛОР

Арстанбеков М.С., Турдугул кызы Н.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ СПОСОБСТВУЮЩИЕ ФОРМИРОВАНИЮ
ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА

M.S. Arstanbekov, Turdugul kyzy N.

THE CONTRIBUTING FACTORS TO THE PROMOTING
OF THE CRIMINAL PERSONALITY

УДК: 34.343

Бул илимий макалада кылмышкердин өздүгүн түшүнүүнүн аныктамалары кылмышкердин өздүгүн калыптанышына өбөлгө түзүүчү негизги факторлору жөнүндө айтылган. Кылмышкердин өздүгү жөнүндө окумуштуу юристтердин, психологдордун, педагогдордун жана социологдордун ой пикирлери. Кылмышкерлердин өздүгүн айырмалоочу маанилүү психологиялык мүнөздөмөлөрү: мамлекеттик коомдук мамилелерге зыян келтирүү; антисоциалдык көз караштары, кызыкчылыктар жана адаттары; коомдун баалуулуктардан алыстоосу; өткөн жашоого жана жашоо келечегине терс баа берүүсү; жашоо пландарында бейкапар жашоонун артыкчылыгы; агрессивдүүлүк; келечегинин алдын-ала айтуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу. Психикалык мүнөздөмөлөр жана биологиялык касиеттер социалдык факторлорду чечүүчүнүн таасирлеринин болушу. Калыптанышына өбөлгө түзүүчү негизги факторлору. Ата-эне тарабынан берилген тарбиянын жетишсиздиги. Социалдык муктаждыктар. Жашоодогу бирге жүргөн адамдары. Спирт ичимдиктер жана банги заттары. Кылмышкердин өздүгүнүн социалдык-демографиялык абалынын өзгөчөлүктөрү жынысы, курагы, билими, социалдык абалы, кесиби, улуттук адат-салттары, үй-бүлөлүк абалы, материалдык камсыздоо деңгээли, шаардык же айылдык калкка таандык болушу ж.б.

Негизги сөздөр: кылмышкер, антисоциалдык, коом, агрессивдүүлүк, көз караштар, демографиялык мүнөздөмө, психологиялык мүнөздөмө, эмоциялык мүнөздөмө, криминогендик мүнөздөмө, социалдык ролу, социалдашуу.

В статье рассматриваются определение личности преступника и основные факторы способствующие формированию личности преступника. Понятие “личность преступника” изучается различными специалистами – юристами, психологами, педагогами и социологами. Важными отличительными психологическими особенностями личности преступников являются: общественная опасность, которая заключается в возможности нанесения вреда общественным отношениям в государстве; антиобщественные взгляды, интересы и привычки; отчужденность от ценностей общества; низкий уровень правосознания преступников; отрицательная оценка прошлой жизни и жизненных перспектив; предпочтение в жизненных планах беззаботного существования; агрессивность; недостаточная способность прогнозировать свое будущее. Основные факторы способствующие формированию личности преступника. Отсутствие родительского воспитания; Социальные потребности; Алкоголь и наркотики. Особенности социально-демографических характеристик личности преступника: пол,

возраст, образование, социальное положение, профессия, национальные традиции, семейное положение, уровень материального обеспечения, принадлежность к городскому или сельскому населению.

Ключевые слова: преступник, антисоциальный, общество, агрессивность, взгляды, демографическая характеристика, психологическая характеристика, эмоциональная характеристика, криминогенная характеристика, социальная роль, социализация.

The article deals with the definition of the criminals personality and the main contributing factors. The concept of the criminal personality is studied by various specialists - lawyers, psychologists, educators and sociologists. Important distinctive psychological characteristics of the personality of criminals are: public danger, which is the possibility of harming public relations in the state; antisocial views, interests and habits; alienation from the values of society; low level of legal awareness of criminals; negative assessment of past life and life prospects; preference in life plans for a carefree existence; aggressiveness; lack of ability to predict their future. The main contributing factors to the formation of the criminals personality. Lack of parenting; Social needs; Alcohol and drugs. Features of the socio-demographic characteristics of the criminal personality: gender, age, education, social status, profession, national traditions, marital status, level of material security, belonging to the urban or rural population.

Key words: criminal, antisocial, society, aggressiveness, views, demographic characteristics, psychological characteristics, emotional characteristics, criminogenic characteristics, social role, socialization.

Кылмышкердин өздүгүн түшүнүү көп кырдуу болгондугуна байланыштуу аны ар тармактын адистери – философтор, социологдор, психиатрлар, педагогдор, юристтер жана психологдор изилдешип келет азыркы учурга чейин. Кылмышкердин өздүгүн изилдөөдө психология илими жана башка илимдердин жоболорун эске алат, бирок ошол эле учурда өзүнүн изилдөө объектисине ээ адамдын ички субъективдүү дүйнөсүнө, анын инсандык касиеттерине, өзгөчөлүктөрүнө, жана жашоо процессинин калыптануусуна көңүл бурулат.

Кылмышкердин өздүгүнүн психологиясын изилдөө практикалык жана илимий мааниси эмнеде экен-

дигин көңүл бурсак. Бир катар авторлордун айтымында, кылмышкердин өздүгүнүн өзгөчөлүктөрүн талдоо, криминалдык жүрүм-турумдун келип чыгышы жана инсандыктын туруктуу криминогендик касиеттеринин калыптанышынын себептерин аныктайт, ошондой эле мотивдерин так аныктоого мүмкүндүк берет [9, 22-6.]

Кылмышкердин өздүгү, бир жагынан, жалпы социологиялык түшүнүк, экинчи жагынан укуктук түшүнүк.

Кылмышкердин өздүгүн ал катышуучу болгон коомдук мамилелердин тутуму менен байланыштырбай, адамдын социалдык маңызынан бөлүп кароого болбойт. Алардын таасири астында анын социалдык образы гана конкреттүү адамдан ажырагыс биримдиги катары калыптанбайт, ошондой эле аны түзүүчү моралдык-психологиялык көз-караштары, ишенимдери, баалуулук багыттары, жашоодогу күтүүлөр, интеллектуалдык жана эрктик касиеттери. Адам бул процессти кабыл алуусу аны билгенине карабастан калыптанат. Демек, кылмышкердин өздүгүн, өзүнүн социалдык мүнөзүнө ээ болгон чындыктын жемиши катары кабыл алынышы керек, каалабаса дагы, ал тургай коомго душман болсо дагы.

Кылмышкердин өздүгүн объективдүү шарттар жана жагдайлар менен айкалышып, кылмыштуу жүрүм-турумдун мүнөзүнө таасир эткен терс коомдук маанилүү касиеттердин жыйындысы катары чагылдырылып антисоциалдык багыты көрүнгөн кылмыш жасаган адам катары түшүнүлөт. Криминалистиканын илимий багыттары катары кылмышкердин өздүгүн жөнүндөгү окуу бай тарыхка ээ. Анын өзгөчөлүктөрүн изилдөө чөйрөсү шарттуу түрдө эки негизги ыкма менен чектелиши мүмкүн, алар негизинен айырмаланат: Биринчи мамиленин алкагында кылмышкерлерди же алардын белгилүү бир түрүн башка адамдардан айырмалап турган ар кандай психо-физикалык мүнөздөмөлөрү. Башка ыкмалардын жактоочулары мындай белгилер таптакыр жок деп, кылмышкер белгилүү бир коомдук функцияны аткаруусу менен айырмаланат, ошонун аркасында ал өзүнүн максаттарына, муктаждыктарына жетүү үчүн мыйзамсыз түрдө жүзөгө ашырат деп ырасташкан (Э.Дюркгейм, Ж.Гилинский ж.б.). [4, 56-б.]. Мисалы, уюшкан кылмыштуу топтордун субъекттеринин мүнөздөмөлөрүн изилдеп жатып, биринчи жана экинчи ыкмалардын жыйынтыктары тастыкталгандыгын баса белгилөө керек. Мыйзамсыз иш-аракеттери негизинен бизнес менен байланышкан көптөгөн уюшкан кылмыштуу топтордун лидерлери, укук коргоо органдары менен эч кандай көйгөйлөрү жок ишкерлерге мүнөздүү тип-

түү социологиялык белгилерге ээ. Ошондой эле, кылмышты кайталап жасагандардын категориясына кирген жана кылмыш өзгөчөлүктөрү менен айырмаланган уюшулган кылмышкерлердин бирдей сандагы тобун көрсөтсө болот.

Кылмышкердин өздүгү – бул адамдын өзүнө мүнөздүү болгон психологиялык өзгөчөлүктөр, коомго каршы көз-караштары, адеп-ахлактык баалуулуктарга терс мамилеси жана өзүнүн муктаждыктарын канааттандыруу үчүн коомдук коркунучтуу жолду тандашы же болбосо терс натыйжанын алдын алууда зарыл иш.

Кылмышкердин өздүгү менен мыйзамга баш ийген адамдан өздүгүнүн айырмачылыктары [3,161-б.].

Кылмышкерлердин өздүгүн айырмалоочу мамилүү психологиялык мүнөздөмөлөрү төмөнкүлөр болуп саналат:

- мамлекеттик коомдук мамилелерге зыян келтирүү жана мүмкүнчүлүгүнөн социалдык коркунучтар;
- жетишсиз социалдык адаптация, социалдык таануу кыйынчылыктары менен байланышкан жалпы кабыл алынган ченемдерди жана баалуулуктарды начар өздөштүрүү;
- антисоциалдык көз караштар, кызыкчылыктар жана адаттар;
- коомдун баалуулуктарынан алыстоо;
- кылмышкерлердин укуктук аң-сезиминин төмөндүгү: алар көп учурда түшүнбөйт коом алардан эмнени талап кылат же бул талаптарды аткаргысы келбейт;
- өткөн жашоого жана жашоо келечегине терс баа берүү;
- жашоо пландарында бейкапар жашоонун артыкчылыгы;
- агрессивдүүлүк;
- импульсивдүүлүк, б.а. биринчи импульс менен иш-аракет кылуу тенденциясы;
- адамдар аралык мамилелердеги аялуу сезимдин жогорулашы жана чыр-чатактарда зомбулукту көп колдонулушу;
- келечекти алдын-ала айтуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу.

Бул белгилер көпчүлүк кылмышкерлерге мүнөздүү, бирок алардын бардыгы эле сөзсүз эмес.

Ю.М. Антонян: импульсивдүүлүк, эмоциялардын таасири астында биринчи импульска иш-аракет кылуу тенденциялары, шектенүүлүк, кекчилдик, артка чегинүү, өздөрүнөн айланадагы дүйнөнүн ортосундагы аралыкты сактоого умтулуу, адамдардын денсоолугуна олуттуу зыян келтирип, каракчылык, тоноо, киши өлтүрүү жана зордуктоо. Бул белгилер уурулук жасагандыгы үчүн күнөөлүү адамдарга, ал

тургай бир аз өлчөмдө уурулук жасаган адамдарга мүнөздүү [1,12-б.].

Мындан тышкары, А.Н. Койчу, - айрым учурларда, мыйзамсыз иш-аракеттерди жасаган адамдын өздүгү мыйзамга баш ийген жарандардын өздүгүнүн кылмыш белгилери боюнча олуттуу айырмачылыктарга ээ болбошу мүмкүн. Мисалы, субъекттин кырдаалды талаптагыдай кабыл албоосу жана баалоосу натыйжасында кылмыштарды жасоо мүмкүнчүлүгүн, анын иш-аракеттерин мыйзамдуу деп эсептесе (б.а. ал ак ниет менен жаңылган) же мыйзамды билбесе, тыюу салуусун же уруксаттын.

Ошого карабастан, кылмышкердин өздүгү мыйзамды сыйлаган адамдын өздүгүнөн баалуулуктардын терс мазмуну калыптанып туруктуу психологиялык мүнөздөмөлөрү менен айырмаланат, алардын айкалышы криминогендик мааниге ээ жана кылмышкерлер үчүн атайын мүнөздүү [10, 121-б.].

Жеке сапаттарды тутумдаштыруу кылмышкердин өздүгүн ар кандай типологияларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Бул типологияларды түзүүнүн мааниси укук коргоо органдарына ушул категориядагы адамдарды изилдөөдө, алар жасаган кылмыштардын себептерин аныктоодо, кылмыштуу аракеттердин бетин ачуунун эң натыйжалуу тактикалык жана психологиялык ыкмаларын иштеп чыгууда жана инсанга кийинки тарбиялык таасирин камсыз кылууда турат.

Бирок, адамда кандай гана терс сапаттар жана касиеттер мүнөздүү болбосун, анын өмүрүндө кылмыш иш-аракеттери катары көрүнбөшү мүмкүн экендигин эске алуу керек. Демек, адам кылмыш ишин жасаган соң гана кылмышкер деп табылышы мүмкүн.

Кылмышты аныктоочу өздүк касиеттердин жыйындысы адамдын мурунку жашоосунун жүрүшүндө калыптанары анык.

Жазык-укуктук көз караштан алганда, адам кылмыш жасаган жана сот тарабынан күнөөлүү деп табылганда гана, кылмышкердин өздүгү жөнүндө айтууга болот. Кылмышкердин өздүгүн касиетинин болушунун чектери мыйзам тарабынан так аныкталат жана жаза өтөп, соттуулугу жоюлган учурдан тартып аяктайт [5, 241-б.].

Кылмышкердин өздүгүн түшүнүүнүн маанилүү этабы анын түзүлүшүн изилдөө болуп саналат. Кылмышты түзгөн белгилердин ар түрдүүлүгү гана эмес, ошондой эле алардын кылмыштуу жүрүм-турум этиологиясындагы ар кандай ролун чагылдырат.

Кылмышкердин өздүгү кылмыштын курамына жана анын түзүмдөрүнө төмөнкү компоненттери кирет: биофизиологиялык, социалдык демографиялык

жана социалдык-ролдук, моралдык-психологиялык, кылмыштуу жана криминологиялык.

Бул түзүмдөрдүн кайсынысы болбосун автономдуу боло албайт, анткени алардын бардыгы белгилүү бир мамиледе болуп, адамдын бирдиктүү социалдык-биологиялык мазмунун түзөт. Адамдын организм катары жана адам катары кароо андагы табигый жана социалдык нерселерди айкалыштырууга мүмкүндүк берет [5, 241-б.]. Жеке адамдын биофизиологиялык сапаттары ден-соолуктун абалы, дене түзүлүшүнүн өзгөчөлүктөрү, нерв системасынын табигый касиеттери ж.б.

Адамдын көптөгөн психикалык мүнөздөмөлөрү жана биологиялык жактан аныкталган касиеттери социалдык факторлордун чечүүчү таасиринде болот. Кылмыш жасоонун себеби социалдык жактан пайда болгон терс сапаттар. Белгилүү бир психикалык процесстердин жана биологиялык жактан аныкталган касиеттердин жагымсыз өзгөчөлүктөрү ушул себептин аракетине гана өбөлгө түзөт [5, 241-б.]. Социалдык-демографиялык түзүлүшүнүн мүнөздүү өзгөчөлүктөрү болуп жынысы, курагы, билими, социалдык абалы, кесиби, улуттук жана кесиптик таандыктыгы, үй-бүлөлүк абалы, материалдык камсыздоо деңгээли, шаардык же айылдык калкка таандык болуу ж.б.

Кылмышкерлердин жыныстык курамы жөнүндө маалыматтар эркектердин аялдарга караганда бир кыйла басымдуулук кылгандыгын көрсөтөт. Эгерде биз социалдык-демографиялык мүнөздөмөлөрдүн талдоосуна кайрылсак, биринчи кезекте, башкалардын мүлкүн күч менен уурдоо эркектер тарабынан жасаларын белгилей кетүү керек. *Себеби, эркектер зордук-зомбулукка жана агрессияга көбүрөөк кабылышат, ошондой эле зордук-зомбулук менен уурулук жасоодо талап кылынган белгилүү бир физикалык күч бар.* Аялдар тарабынан жасалган зордук-зомбулук жана талап-тоноолор көп кездешпейт, бирок аялдардын эмоционалдуулугунун жана толкундануусунун жогорулашынан улам, алар каралып жаткан кылмыштардын жалпы санынан агрессивдүүлүгү жана ашкере катаалдыгы менен айырмаланып турушат.

Мисалы, аялдар менен эркектер тарабынан жасалган адам өлтүрүүлөрдүн катышы 1:11, ал эми киши өлтүрүүлөрдүн катышы 1:36. Бирок кылмыштардын айрым категорияларында аялдар эркектерге салыштырмалуу кыйла активдүү болушат. Аялдар тарабынан жасалган бардык кылмыштардын 50%дан ашыгы жеке кызыкчылыкка байланыштуу. Соода жана калкты тейлөө тутумунда кылмыш жасаган аялдардын пайызы өзгөчө жогору. Жалпысынан, аялдар кылмышынын түзүмү эркектер жасаган кылмыштын

түзүмүнөн оор зомбулук кылмыштарынын төмөнкү үлүшү менен айырмаланат [7, 508-б.].

Каракчылык жана тоноо жаштардын кылмышы катары мүнөздөлөт, анткени аларды жасоо үчүн көбүнчө айрым физикалык сапаттарга ээ болуу талап кылынат жана бул, эреже катары, салыштырмалуу жаш куракта гана мүмкүн болот. Өзүмчүл жана зомбулук менен жасалган кылмыштар негизинен жаш кезинде жасалат. Бул өсүп келе жаткан муундун баңгилик менен коштолгон жалпы терс социалдык процесстерине, ошондой эле алкоголь ичкен жаштардын санынын көбөйүшүнө байланыштуу.

Криминологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, кылмышкерлердин 50%га жакыны кылмыш болгон учурда үйлөнө элек.

Кылмышкердин өздүгүн структурасынын маанилүү компоненти болуп анын социалдык ролу сыяктуу элемент саналат. Коомдук ролдун астында белгилүү бир адамдын социалдык мамилелер тутумундагы абалы жана айрым социалдык топторго таандык болуу менен шартталган чыныгы социалдык функцияларын түшүнүү салтка айланган.

Девианттар – бул классификацияланган жана жарым классификацияланган элементтердин катмары; алардын социалдык абалы төмөн. Коомдук баалуулуктарды жана жүрүм-турум ченемдерин билип туруп же байкабай койгондор. Аларда инсандын толук жашоосу үчүн зарыл болгон туруктуу киреше булагы жок. *Аларда туруктуу жумуш жок, үй-бүлөгө жана никеге, балдарга терс көз карашта.* Алардын көпчүлүгүнүн чектелген дүйнөсү бар, ал жакта позитивдүү баарлашуунун жетишсиздиги чоң, маргиналдык жашоо образы жаралышы, бул аң-сезимге жана дүйнө таанымга белгилүү из калтырат [7, 508-б.].

Кылмышкердин инсандык структурасында анын моралдык-психологиялык өзгөчөлүктөрү өзгөчө маанилүү орунду ээлейт. Дал ушул белгилер инсандын ички мазмунун тереңирээк таанып билүүгө мүмкүндүк берет. Баарынан мурда, дүйнө тааным жана адеп-ахлактык касиеттер жана касиеттер жөнүндө сөз кылабыз: көз караштар, ынанымдуулук, баалуулук багыттары, жашоого болгон умтулуу жана күтүүлөр.

Кылмышкердин өздүгүн мүнөздөмөсү анын интеллектуалдык, эмоционалдык жана эрктик касиеттери менен толукталат.

Интеллектуалдык касиеттерге төмөнкүлөр кирет: акыл-эс өнүгүүсүнүн деңгээли, билимдин көлөмү, көз-караштардын кеңдиги же тардыгы, кызыкчылыктардын жана умтулуулардын мазмуну жана ар түрдүүлүгү, турмуштук тажрыйбалары [6, 192-б.]. Кылмышкердин өздүгүн өзгөчөлүктөрүн түшүнүүдө эң негизгиси жазык-жаза мүнөздөмөсү болуп саналат.

Дал ушул адам инсандык социалдык деформациянын деңгээлин, анын өзгөчө касиеттерин чагылдырат, кылмыш жасаган адамдардын эң олуттуу белгилерин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Бул белгилерге төмөнкүлөр кирет: жазык иш-аракеттеринин багыты жана түрткү берүүсү, жазык иштин узактыгы, интенсивдүүлүгү жана ал үчүн соттолгондугунун болушу, конкреттүү кылмышка ролдук катышуусу, кылмышка даярдык даражасы, ага карата мамиле жана кесепеттери.

Коомдук баалуулуктарга жана алардын милдеттерине болгон жеңил, жоопсуз жана шалаакылык мамиле ар кандай кылмыштарда көрүнөт.

Антисоциалдык багыттын тереңдиги жана туруктуулугу, анын негизиндеги баалуулук багыттары боюнча кылмышкерлердин төмөнкү түрлөрү айырмаланат:

"Кокустан" - биринчи жолу коомдук позитивдүү багытка каршы кылмыш жасаган.

"Криминогендик" - төмөнкү белгилер менен мүнөздөлөт:

1) башкалардын мыйзамсыз жана адеп-ахлаксыз жүрүм-турум шарттарында түзүлгөн;

2) кайталана берген адеп-ахлаксыз укук бузуулардын жасалышы;

3) алардын жүрүм-турумуна дайым терс баа берүү;

4) кылмыш жасаган кырдаалда активдүү болушу;

Кооптуулук даражасы боюнча кылмышкерлердин төмөнкү түрлөрү айырмаланат:

"Өзгөчө кооптуу" деп бир нече жолу соттолгон, кылмыштуу жүрүм-туруму коомго жана анын баалуулуктарына каршы активдүү каршылык мүнөзүндө болгон кылмышты кайталап жасаган адамдар. Аларга уурулук, каракчылык, тоноо, бейбаштык жана адамга каршы оор кылмыштарды системалуу түрдө жасаган кылмышкерлер кирет. Бул категорияга ири мүлк уурулары, узак мезгилдерден бери оор кылмыш жасаган ири паракорлор дагы кирет [2, 325-б.]. *"Коомчулукка коркунучтуу"* – жашыруун адамдар, узак убакыт бою селсаяк жашоо образын жүргүзүшкөн, бир нече жолу соттолгон, аракеттер. Алар негизинен айрыкча алкогольдук ичимдиктерди сатып алуу үчүн майда уурулуктарды жасашат.

"Туруксуз" – мындай типтеги адамдар, негизинен мас абалында, майда уурулуктарды жана уурулуктарды, анча-мынча тоноолорду, каракчылыктарды жана айрым зордук-зомбулук кылмыштарын жасашат.

"Кырдаалдык" – жүрүм-туруму боюнча коомдук коркунучту билдирбеген адамдар. Психологиялык

өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу кырдаалга катуу көз каранды болуп, аны чечүүнүн социалдык жолун таба албагандыктан, кылмыштарды жасашат.

"Алкоголдук" түрү. Бул түрдү айырмалоонун критерийи – алкогольдук ичимдиктерди сатып алуу үчүн жалданма кылмыштарды жасоо. Өкүлдөрдүн көпчүлүгү өнөкөт аракеттер. Алкоголдук ичимдиктерге болгон муктаждыкты канааттандыруу үчүн майда уурулуктарды жасашат.

Өзүмчүл кылмышкерлердин "үй-бүлөлүк" түрү үй-бүлөнүн кылмыш иш-аракеттерине түрткү берүүдөгү эбегейсиз ролу менен мүнөздөлөт. Адатта бул түр каракчылар менен паракорлордун арасында кездешет. Мындай адам уурулукту үй-бүлөнүн ишенген мүчөлөрүнүн материалдык колдоосу үчүн жасайт.

"Үй-бүлө мотивациясы боюнча күйөөсү балдары үчүн ишенип берген мүлктү уурдаган аялдар арасында көп кездешет.

Кылмышкердин өздүгүнүн калыптанышына өбөлгө түзүүчү негизги факторлору. Жеке адамдын тарбияланышы социалдашуу процессинде калыптанат, анын жардамы менен социалдык топторго натыйжалуу катышууга үйрөнөт. Жеке адам биологиялык жол менен калыптанганда эмес, чечим кабыл алуу үчүн жоопкерчиликти өзүнө алганда жана анын иш-аракеттерин талаптагыдай башкара алганда гана, б.а. ал кадимки ченемдерге негизделген макулдашылган иш-чараларга катыша алганда, белгилүү бир кырдаалда адамдан күтүлүп жаткан жана талап кылынган жүрүм-турумдун белгиленген үлгүсүнүн идеясын билдирет, эгерде анын биргелешкен иш-аракеттеринде ээлеген позициясы белгилүү болсо [9, 19-б.].

Социалдашуу – бул адамдын өмүр бою ар кандай деңгээлдеги интенсивдүүлүк менен уланып жаткан өнүгүү процесси. Жаңы чеберчиликти өздөштүрүү, жаңы элементтин кошулушунан дагы көп нерсе билүү жана бүтүндөй организмдин өзгөрүшүн камтыйт. Белгилүү бир кырдаалда жетишилген жетишкендиктер – жаңы, бирдиктүү багыттардын тынымсыз өнүгүшүнүн баскычы.

Белгилүү бир кырдаалда тандалган чечим, кайталанып, акыры көнүмүш адатка айланат. Тандоо жеке маани-маңыздын негизинде жүргүзүлөт. Башкача айтканда, адамдар кандайдыр бир деңгээлде, ал тургай, аң-сезимсиз болсо дагы, канааттануу алып келсе адатка айланат [4, 56-б.].

Социалдашуу процесси бала кезинен башталат. Ата-эне баланы социалдык чындык чөйрөсүнө киргизет, ал жердеги жашоого көндүрүү, адеп-ахлак, үрп-адаттар, каада-салттар, жүрүм-турум ченемдери, практикалык иш-аракеттердин методдорунун негизинде калыптануу.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, эрте жана мектепке чейинки балалык мезгилде баланын өздүгүнүн калыптандыруунун негизги фактору бойго жеткен бойдон кала берет, анын колдоосу жана жактырылышы баланын айлана-чөйрөсү менен "тең салмактуу" болушу жана эмоционалдык жыргалчылыгын сезиши үчүн зарыл шарт болуп саналат. Бул жашта чоңдордун, айрыкча ата-энелердин жактыруусуна жетүү ушунчалык күчтүү болгондуктан, баланы дал ушундай нерсеге түртөт, анткени ал ага дароо муктаждыкты сезбейт. Демек, чоңдордун "санкциялары" баланын жүрүм-турумун жөнгө салуучу эң маанилүү нерсе.

Социалдашуунун алгачкы этаптарында баланын өздүгү калыптандыруу көбүнчө аң-сезимсиз же аң-сезимдүү деңгээлде жүрөт [7, 396-б.].

Эгерде алгачкы социалдашуу процесси деформацияланган болсо, анда параллель позитивдүү таасир болбосо, криминогендик зарядды алып жүрүүчү көндүмдөрдү жана стереотиптерди калыптандыруу мүмкүн. Демек, кылмышкердин өздүгүн калыптандырууда үй-бүлөлүк билим берүү маселелери чоң роль ойнойт.

Андан кийин - мугалимдер, классташтар жана башка таяныч топтор.

Көпчүлүк учурда, балдары көп болгон же ата-энелери жумуштан бошобогон үй-бүлөлөрдө балдарын өз эрки менен таштап кетишет. Мындай эркин өскөн балдардын арасынан көп уурулук менен соттолгондор көп кездешет.

Ушундай үй-бүлөлөрдөн чыккан кылмышкерлердин статистикасы буга чейин бир нече жолу иликтенип, такталган.

Макаланы жыйынтыктап жатып айтууга туура келет жеке адамдын коом менен калыптанган психологиялык байланыштары канчалык начар болсо, жеке адам жүрүм-турумдун мыйзамсыз жолун ошончолук оңой тандайт жана ага барат. Ошондой эле алардын физиологиялык муктаждыктарын, коопсуздук жана коргонуу муктаждыктарын, таануу муктаждыктарын, өзүн сыйлоо жана өзүн-өзү актоо муктаждыктарын эске алуу зарыл.

Ата-энеге болгон сүйүү, коопсуздук, муктаждык сезимдери бала үчүн өтө маанилүү жана баланын мыйзамды сыйлап калыптанышына чоң таасирин тийгизет. Кылмышкердин өздүгүн биз кылмыш жасагандан кийин эмес, кылмыш жасаганча чейин мезгилде изилдегенибиз оң натыйжасын берет. Ошондуктан мамлекет жана укук коргоо органдары тарабынан бардык аймактарда пландуу түрдө кылмыштын алдын алуу иштери жүргүзүлүшү зарыл.

Адабияттар:

1. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступления и наказания. - М.: Пенатес-Пенаты, 2000. - С. 12.
2. Баев О.Я., Баева Н.Б. Реализация преступлений. - Ташкент-Москва: Эксмо, 2004. - С. 325.
3. Божович Л.И. Социальная ситуация и движущие силы развития ребенка // Психология личности в трудах отечественных психологов. - СПб., 2000. - С. 161.
4. Еникеев М.И. Юридическая психология: Учебник. - СПб.: Питер, 2006. - С. 56.
4. Мертон Р.К. Фрагменты из воспоминаний // Социологические исследования. - 1992. - № 10. - С. 28-133
5. Миненко П.В. Методологические основы криминологопсихологического изучения личности осужденного за преступления против общественной безопасности // Общество и право. 2009. №4. - С. 188-192.
6. Шибутани Т. Социальная психология. - Ростов-на-Дону, 1999. - С.396-508.
7. Четвериков В.С. Криминология. Уч. пос. - М.. 2007. - С. 82.
10. Кургузкина Е.Б. Личность преступника: вопросы формирования // Российский следователь, 2008, №24. С.22
8. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эмилова. - М.: Юристъ, 2006. - С. 121.
9. Арстанбеков М.С., Абдикеримов Ж.Б. Факторы, влияющие на личность как на жертву неблагоприятных условий социализации. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2014. №. 10. С. 164-167.
10. Арстанбеков М.С., Юсупалиев И.К. Вопросы повышения правовой культуры молодежи. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2017. №. 11. С. 14-16.